

1812 Ei fredet barkebrødfuru

Mødrene hadde tatt seg innover til en anvist furu. På ryggen bar de store kurver som de brukte å hente fór i. Omkring dem sprang store ungeflokker, det var mest som et kuslipp ut av fjøset en vårdag, fulle av iver og energi, et herlig syn mange av oss har opplevd i vår barndom. Og det var virkelig en vårdag, skogbotnen var ikke helt tørr ennå, så de største ungene lå foran som speidere og fant de mest fornuftige veivalg mellom myrene. De visste hvor de skulle, de var der i fjor også. Gjennom vinteren hadde mannfolk på jakt gitt tilbakemeldinger om nye furuer i området. Forskjellen på denne flokken og kyrne var at enkelte av ungene manglet den naturlige energien, de var bleke og noe tafatte tross solen hadde forsøkt å brune dem fra restene av snøflekker der de dagene før hadde lekt litt med å lage demninger fra vann som piplet fram under harde snøkapper. Flere av ungene virket litt puslete. Noen av mødrene så på hverandre med bekymrede blikk der de hadde satt seg ned ved ei spesiell furu. Den sto så majestetisk på en avsats, med et lite stup på to-tre meter rett ved siden av. De unge kvinnene satt på samme stedet som de satt året før, faktisk på nøyaktig samme tue også i år, som om de hver enkelt hadde kjøpt sin stol i kimen av trekronen som sang over dem. Nå kun de hvile litt ut og lytte til naturens eget kulturbidrag. Det flotte treet skulle ikke røres. En liten treplate festet til trestammen fortalte dem det. De trær de skulle nyttiggjøre seg lå på andre siden av haugen, ned mot Sundtjønna. Slik møter vi noen familier på vei for å hente frisk bark våren 1812, bark som skulle blandes med melet og bli til «barkebrød». Mannfolket hadde dratt tidligere innover for å fikse, samtidig som de hadde markert med simple tøyfiller de trærne de tidligere hadde sett seg ut. Det var dårlige tider på alle vis. Døden hadde banket på de fleste dører den vinteren. De ellers så sterke trekkene i ansiktene hos disse sliterkjerringene var blitt erstattet med dratte muskelhevinger, blikkene var litt tomme og bekymringsfulle. De yngste ungene skjønte ikke meget. Men alle merket suget i magen, de sultet mer nå enn i fjor.



*Der bode en underlig gråsprængt en
på den yderste nøgne ø; -*

Slik begynner et av de mest kjente episke dikt fra vår litteraturhistorie, nemlig *Terje Vigen*, skrevet av Henrik Ibsen i 1861. Det er storslagent og dramatisk, og reflekterer en tid hvor engelskmennene blokkerte vårt land. Denne blokaden falt sammen med noen uår og derav hungersnød. Nå henspiller *Terje Vigen* seg til kystbefolkningen, som hva gjelder matauk tross alt trolig hadde bedre vilkår enn de store innlandsbygder. Derfor må en kanskje kunne si at sogneprest Smith i Trysil var inne på noe når han i en beretning kalte sitt område for «barkebrødetts rette fedreland». En viss parallell til utvandringen. Kystbefolkningen hadde fisken.

Det å sortere kornet har alltid tilhørt samtiden, men av og til kom uår og andre forhold som gjorde at de knapt fikk tak i korn og/eller mel. Gjennom jevne år, ble ofte kornet delt inn i tre kvaliteter. Det beste kornet, ofte kalt veggeranda, ble brukt til såkorn, til grøtmel og suppemel. Det mellomste laget i korndungen var det nestbeste og ble gjerne kalt for mekornet (midtkornet, mellomkornet). Det kunne også delvis bli brukt til grøtmel, men ble helst brukt til det beste brødet, og til høytidsbrød dersom det ble blandet litt med mel fra veggeranda. Den tredje kvaliteten ble kalt for lettkornet, og ble malt til mel med tanke på flatbrød og mulige brød til hverdags. Og det er naturligvis dette som i uår og dyrtid ble blandet med bark. Lettkornet gikk i tidens løp over til å bli dyreføde.

Barkebrødet tok i bruk det grønne laget mellom barken og veden, kalt innerbarken, og som utgjør den eneste levende delen på et tre, alt annet er vel død cellulose. Næringsverdien er selvsagt heller liten, og hele prosessen med barken må vel kunne sies å ha vært å drøye ut melet. Barken gjorde at brødet fikk en bitter bismak, og så lite appetittlig ut. En problemstilling som gjentok seg var at gjæret ikke kunne bryte ned stivelsen i selve barken og dermed hindret hevelse, som i sin tur gjorde brødet hardt og smuldrede. Det sies at alm egnet seg best fordi det fikk brødet til å henge bedre sammen. Uansett, barkebrødet ble kun vomfyll og selvsagt ansett som fattigmannskost. En spedde på med agner, tomme aks, halmstubber, syrefrø, mose og annet. Noe av dette ble sikkert tilsatte for å fjerne eller dempe den ubehagelige, bitre smaken barken gav. Brødmose skal ha hatt denne effekten, og noen skal også ha eltet inn kokte neper i deigen. I likhet med bruk av bein og røtter, var det å blande bark i brødet en måte å drøye kosten på under harde tider. Barkebrødet ble et symbol på sult.



Mange kilder har hevdet at den store dødeligheten under hungersnøden på 1740-tallet faktisk skyldes nettopp det usunne barkebrødet, mens andre har hevdet at i nord hadde bark og barkebrød av furu en funksjon som kilde for C-vitamin. Og at brødet i det minste mettet ga ei mor med stor ungeflokk en betydelig pause. Når ble barken hentet? Når ble treet «dyrket» (gjenbruk)? Det er, som tidligere nevnt, det myke laget mellom barken og veden, kambium, som brukes. Bark tas fra unge frodige trær med en diameter på omlag 15 centimeter. Om våren er dette innerste myke sjiktet søtt og kan spises som det er, men selve næringsverdien og smaken blir etter sigende bedre hvis du koker det først. I gamle dager skal man ha blandet to deler tørket og oppmalt kambium med én del mel.

En må tro at «barkebrødet» har eksistert i uendelige tider i en eller annen form, men kom for fullt inn i vår historie her i landet på 1740- og 1770-tallet. Dødeligheten var omvendt proporsjonal med misveksten, og flere familier hadde det vi kan kalle fellesbegravelser, hvor flere familiemedlemmer døde samtidig. Siste gangen landet som helhet ble gjenstand for utbredt bruk av barkebrød var, som nevnt innledningsvis, under de såkalte napoleonskrigene. Av og til kan en også gjennom litteraturen få inntrykk av utbredt bruk av barkebrød under andre verdenskrig her i Norge, men dette er en myte fremkommet gjennom stor overdrivelse for å styrke en viss selvpålagt status. Norge i relasjon til de fleste andre land kom temmelig bra fra det også på dette området disse fem årene. Det som skilte ernæringsgrunnlaget under napoleonskrigene i motsetning til hungersnøden midt på 1700-tallet var at poteten nå hadde fått sitt fotfeste og ga avling selv i de årene kornet sviktet. Vitamininnholdet i den kornbaserte maten var begrenset, langt lavere enn i poteter. Dette lave næringsinnholdet minsket motstandsdyktigheten mot sykdommer og førte til lavere levealder. Misnøyen med danskene under den engelske blokaden vokste raskt, og ble en spire til det som senere skulle finne sted på Eidsvoll. Men bildet er likevel ikke så entydig. Det var nok større kamp mellom bønder og norske kjøpmenn. Og ikke det heller er nødvendigvis det eneste konfliktområdet. Mange ganger var det bøndene selv som var de verste. Det fortelles fra kornrike distrikt ved Mjøsa at visse bønder drev opp prisene. De skulle til og med ha solgt korn til Sverige under nesen på andre, sultne bønder i området.



Hungersnøden under napoleonskrigene rammet Norge verst i 1808-1809 og 1812-1813. Det fortelles at grusomme scener utspilte seg, særlig på Østlandet. Utsultede mennesker, ofte hele

familier, ble funnet døde både hjemme, langs landeveien og i skogen. Dødstallene var betraktelig høyere i 1808-1809 enn i 1812-1813, mellom to og tre ganger høyere enn i vanlige år - selv om matmangelen var større. Det skyldtes trolig færre sykdommer, siden den norske hæren ikke var mobilisert i 1812-1813. Sykdommer har en tendens til å spre seg raskere når mange lever tett på hverandre, som i det militære. For Værnesregionen var nok likevel 1812-1813 den mest merkbare. Folket her var desperate. Vi kjenner til bønder som «marsjerte» til Trondheim. Dette er så godt gjenspeilet i *Hungersmarsjen* av Hans Rotmo som meråkerbyggen setter opp med jevne mellomrom som friluftsfest.

For et par år siden fant Kåre Olav Skolmli et bilde på gjenbrukstorget av ei spesiell furu, med en festet treplate som varslet om at relaterte furu var fredet. På baksiden av bildet hadde O. Richter i 1936 skrevet at furua ble fredet i 1812 og sto inne ved Hovatnet som ligger langs veien mellom Bulandet og Markabygda. Geografisk henvisning var nok litt unøyaktig, og flere av oss hadde tatt turen innover for å finne furua, uten å lykkes. Men Mølnåskarene kjenner området bedre enn de fleste, og med teft for naturens samspill klarte de å finne igjen den gamle furua, som står ca. 150 m nordvest for der Tronsbekkdalen krysser veien.

Det er en perle av et naturobjekt, som har stått der og fortalt oss i sin stillhet om en svunnen tid. Hvor gammel furua er, vet vi ikke, men at den synger på siste verset er rimeligvis å anta. Den grå platen synger også på siste verset, er uleselig etter sine kamper med naturens krefter,



Fredag 20. juli 2018
F.v: Kåre Olav Skolmli, Melvin Mølnås og Tor Bidtnes

og kunne muligens vært gjenstand for et lite rehabiliteringsprosjekt for et stedlig historielag, et slags kulturminne. Melvin Mølnås forteller at det var Ringfoss allmenning som var grunneier i 1812. Hvilken voll eller voller som nyttiggjorde seg furua kan kanskje ikke lenger etterspores, men det vil trolig ikke overraske om lignende furuer kan finnes i området. Et slikt kulturminne vil kunne lære turvandrere og skoleklasser at den gangen var et enkelt tre et viktig NAV i folks evne til å kunne trække på fremover for å overleve.